

НАДПРИРОДНЕ ТА ЧУДЕСНЕ В БІБЛІЙНОМУ НАРАТИВІ: КРИТИЧНИЙ ДОСВІД ПРОФЕСОРІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (друга половина XIX – початок XX ст.)

Аналізуючи твори низки професорів та вихованців Київської духовної академії другої половини XIX – початку XX ст., автор висвітлює важливий етап актуалізації у київському православному біблієзнавстві загальноєвропейської полеміки щодо визнання історичності надприродного й чудесного в біблійному наративі. Означену проблему розглянуто в її догматично-богословському та герменевтичному аспектах. Встановлено, що в раціоналістичному дискурсі європейських біблієзнавчих студій критика ідеї надприродного поставала передусім як проблема співвідношення історичного та міфологічного елементів у старо- та новозавітній оповідях. Апологія надприродного ґрунтувалася, своєю чергою, на визнанні історичної реальності чуда в Біблії. Таке визнання ставало наріжним каменем біблійної апологетики незалежно від її конфесійного спрямування. Показано, що київські біблієзнавці-академісти у своїх бібліографічних публікаціях та авторських розвідках підтримали спільні європейські й світові тренди полеміки щодо проблеми надприродного в Біблії. Вони заперечували десакралізацію біблійного наративу, критикуючи як міфологічні, так і натуралістичні його інтерпретації. Київські апологети підтвердили сутнісний зв'язок віроповчального, догматичного та герменевтичного аспектів проблеми історичності надприродного в Біблії: визнання реальності чуда є підтвердженням достовірності самого Святого Письма, його істинності та надійності як образу священної історії, джерела віри та практик життя.

Ключові слова: Біблія, біблійні студії, біблійне богослов'я, надприродне в Біблії, чудесне в Біблії, європейський контекст, Київська духовна академія.

Вступ

У цій статті продовжуємо висвітлювати теоретичні й практичні наслідки входження біблієзнавців Київської духовної академії (КДА) кінця XIX – початку XX ст. до тодішнього європейського дослідницького контексту. Адже важко переоцінити значення рецепції західноєвропейської (і ширше – світової) біблієзнавчої думки в інтелектуальному колі православних дослідників Біблії, котрі репрезентували київську духовно-академічну традицію (Головащенко, 2008, с. 188–213; Головащенко, 2012, с. 151–158). Відповідно, раніше ми аналізували як авторські праці київських академістів із різних галузей біблійної науки й богослов'я, так і їхні бібліографічні огляди та рецензії на актуальні закордонні біблієзнавчі видання та дослідження. Це допомогло виявити ключові напрями й форми інтелектуального контакту київського духовно-академічного середовища із західною біблієзнавчою культурою.

Зокрема, в попередніх розвідках (Головащенко, 2018а, Головащенко, 2018b) було встановлено, що повноцінна викладацька й дослідницька праця в КДА передбачала постійне урахування досягнень європейської біблійної науки через постійний контакт із західними фаховими джерелами. Такого роду професійна комунікація вітчизняних учених і богословів своєрідно акцентувала на суттєвих моментах розвитку європейської біблійної науки.

Так, в умовах поступового, протягом другої половини XIX ст., вирізнення у структурі закордонних біблієзнавчих досліджень «теоретичної» критики та «практичної екзегези» Біблії визначалися основні ідейні та методологічні «табори»: раціоналістичний, апологетичний, «поміrkований». Становлення за кордоном раціоналістичного наукового дискурсу, за кількісної переваги адептів «негативної» біблійної критики, визначило методологічні пошуки місця біблійних студій на перетині богослов'я з широким колом наук про світ, історію та людину. Водночас

захист церковної традиції вимагав від богословів усіх конфесій свідомої постановки апологетичних завдань, спростування філософських вчень, які суперечили біблійним поглядам.

Київським православним біблієзнавцем залишалося в таких умовах, «стоячи на ґрунті традиції, захищати супранатуральний характер біблійної релігії» (Рыбинский, 1899, с. 127). Тому вони шукали приклади апологетичної «обробки» чи «корекції» наукових методів у межах богословського дискурсу: синтезу «історичності та біблійної теологічності», «науковості» та «практичної повчальності». Увиразнювався зв'язок дослідження Біблії з проблематикою раціонального пізнання, зразком якого була новоевропейська «позитивна» наука. Відповідно, нове застосування біблійних аргументів поставало новим у методологічному сенсі явищем як на Заході, так і в вітчизняному православному інтелектуальному середовищі.

На певному етапі наших досліджень були створені підстави для аналізу конкретних ідейних (богословських, науково-методологічних) та проблемно-тематичних впливів західних біблієзнавчих шкіл і напрямів на відповідну проблематику, тематику, ідеологію та методологію «домашніх» досліджень, здійснюваних у різні роки професорами КДА. Детальне ознайомлення із закордонним біблієзнавчим доробком ініціювало, спрямовувало, ідейно й теоретично озброювало власні зусилля київських академістів у розробці тих чи тих наукових та богословських тем у царині біблієзнавства.

Можемо тут припускати наявність певної послідовності, або ж навіть синхронності проблем, ідей, концептуальних побудов, які транслювалися із західних джерел (протестантських та католицьких) до православного контексту, адаптувалися київськими авторами до місцевих умов, переосмислювалися, часом заперечувалися й відкидалися, а часом підхоплювалися й розвивалися. Такого роду трансляція, відбір, адаптація та розвиток були, як уже вдалося встановити, підпорядковані церковно-апологетичним завданням, що їх виконували київські академісти, виступаючи як речники офіційної релігійної та державної ідеології (Головащенко, 2012, с. 99, 147).

Нещодавно (Головащенко, 2018b, с. 74–75) було виявлено актуальність однієї з таких проблем, породженої саме на Заході в полеміці раціоналістичної біблійної критики та біблійно-богословської апологетики. Йдеться про буквальне

сприйняття – або ж заперечення – історичності надприродного, «чудесного елементу», явленого й переданого в біблійному наративі. Обговорюване ще з 1860-х рр., це питання, як побачимо далі, органічно сполучалося із зіставленням історичного та міфологічного елементів у Біблії. Таке зіставлення було на Заході в центрі дискусій дослідників як старозавітних, так і новозавітних текстів, активно педалюючись тамошньою раціоналістичною біблійною критикою. Протягом тривалого часу, з другої половини ХІХ і до початку ХХ ст., дискусії з цього приводу стабільно визначали богословські й наукові зацікавлення вітчизняних академічних дослідників Святого Письма.

Тож у цій статті зупинимося далі на деяких суттєвих моментах увиразнення означеної проблеми в київському біблієзнавчому осередку під впливом західної полеміки. Детальніше представимо й започаткуємо аналіз форм критики ідеї надприродного й чудесного в Біблії, які транслювалися із Заходу й осмислювалися низкою київських академістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. При цьому спробуємо визначити евристично цінні для православних біблієзнавців аспекти апологетичного розв'язання цієї проблеми.

Критика ідеї надприродного в біблійній оповіді та її форми: осмислення західного досвіду професорами КДА

Зіставлення історичного та міфологічного елементів у Біблії було на Заході в центрі дискусій дослідників як старозавітних, так і новозавітних текстів. Ще в 1860-х рр. один із перших київських академістів – знавців західної фахової літератури та дослідників західної раціоналістичної біблійної критики Харисим Орда (згодом еп. Іриней) засвідчив запеклу полеміку історичної та міфологічної шкіл щодо способів дослідження і тлумачення Євангелій (Орда, 1864с, с. 247–251; Орда, 1864d, с. 258). Заперечення критиками-раціоналістами чудесного елементу євангельської оповіді, її надприродного характеру, спроби акцентувати на «цілковито людському та історичному зображенні» євангельського Ісуса були ініційовані Давидом Штраусом та підхоплені численними послідовниками різної міри обдарованості, найвідомішим серед яких на кінець ХІХ ст. вважали Ернеста Ренана. Ці заперечення обґрунтовано розглядали і західні, і київські апологети (і Х. Орда тут насправді був першим

серед киян) як небезпечну підставу для десакралізації постаті християнського Спасителя, для «очищення християнства від усякої віри в чудеса, надприродне, потойбічне». Христос при цьому позбавлявся рис, суттєво необхідних саме для релігійної віри та поклоніння, виступаючи скоріше як «ідеал» або «моральний зразок», у «туманному образі морального реформатора і проповідника» (Орда, 1864b, с. 238–242; Орда, 1864c, с. 246; Орда, 1864d, с. 257).

Два десятиліття по тому відомий дослідник Арсеній Царевський відзначив дещо інший аспект десакралізації постаті Христа «негативною» біблійною критикою. Київський автор заперечив, як «тенденційно-критичну», раціоналістичну спробу представити новозавітну оповідь як зібрання «алегорій», «типів», «догматів», «символів» (на Заході, зокрема, були популярними подібні тлумачення Євангелія від Йоана) (Царевський, 1883b, с. 687–688). На його думку, під впливом «спекулятивного богослов'я Річля» погляд на Ісуса Христа у новозавітних письменників (особливо Йоана Богослова та апостола Павла) був представлений тодішніми критиками не як результат Об'явлення та свідчення про божественність Спасителя, а як суто інтелектуальний продукт богословської спекулятивної рефлексії (Царевський, 1884b, с. 573).

Євангеліє від Йоана невідповідно стало особливо напруженим полем полеміки з приводу новозавітної «прото-христології»: представники «негативної» критики на Заході всіляко підкреслювали граничність наявних у цьому тексті спіритуалізації та символізації образу Ісуса. У перспективі це давало змогу критикам-раціоналістам зближувати цю частину новозавітного канону з релігійно-філософським містицизмом гностичного гатунку (Царевський, 1884b, с. 578; Царевський, 1885b, с. 479–481).

Доволі модними серед раціоналістів на Заході були також різного роду натуралістичні заперечення надприродного, чудесного елементу в Біблії, зокрема «психологічний» різновид критичного натуралізму. У випадку з євангельською оповіддю надприродне й чудесне в ній нівелювалося раціональними поясненнями тих чи тих подій та вчинків специфічними рисами психіки персонажів або «суб'єктивізмом» самих «канонічних» євангелістів, начебто відсутнім у гіпотетичних «першOVERсіях» Євангелій (Царевський, 1883b, с. 690; Царевський, 1885b, с. 478).

Тож зовсім не випадково в контексті проблеми достовірності надприродного та чудесного в євангельській оповіді виглядає і звучить той факт, що згаданий вже Х. Орда одним із перших серед киян звернув увагу як на стрижневу на т. зв. синоптичну проблему, розробка якої на Заході ґрунтувалася на генетичному та компаративному аналізі наскрізних євангельських сюжетів (Орда, 1864d, с. 256–257). Бо ж, як з'ясувалося згодом, «синоптична проблема» напряму виводила дослідників – як критиків, так і апологетів – на пошук та оцінку першоджерел євангельського наративу, зокрема на реконструкцію та опрацювання т. зв. логій (Царевський, 1883b, с. 689).

А на нашу думку, зіставлення «синоптичних» Євангелій та опрацювання їх не лише в руслі негативної критики, а й у полі апологетичного дискурсу знаменувало собою фактичне визнання їх за історичні джерела для реконструкції історії ранньої Церкви (у раціоналістичній формі) або для реконструкції «справжнього Христового християнства» (в рамках містичного або профетичного релігійного дискурсу). Бо ж визнання і захист історичної достовірності «логій» означали не що інше, як визнання історичності та водночас містичної достовірності існування їхнього першоджерела – зображеної в біблійній оповіді постаті Ісуса Христа. Саме тому, за визнанням київського автора, новозавітна апологетика мала ґрунтуватися на «поєднанні історизму й всебічного визнання надприродного характеру історії Спасителя» (Царевський, 1885b, с. 495).

Відзначимо першорядність саме цих пунктів полеміки між критиками-раціоналістами й апологетами. Адже для православної релігійної свідомості незаперечним аспектом спільного для всіх християн герменевтичного принципу єдності Старого й Нового Завіту є прочитання цілої Біблії саме крізь призму Євангелія; цілої священної історії спасіння – саме крізь призму універсальної місії Христа-Спасителя. Заперечення або нівеляція біблійного надприродного саме в цьому пункті постає як центральне ядро раціоналістичної критики християнства взагалі. Зародившись на Заході, полеміка з цих питань давала паростки й на київському біблієзнавчому ґрунті.

У царині ж вивчення Старого Завіту, зокрема П'ятикнижжя, західні критики-раціоналісти удавалися до інтенсивної міфологізації біблійних

персонажів, або ж витлумачення старозавітної оповіді як чергової, поряд з іншими стародавніми, міфологічної системи. Численні приклади застосування такого прийому відзначав той самий А. Царевський у своїх критико-бібліографічних оглядах та рецензіях (Царевский, 1882а, с. 344–345). У центрі його критичної рефлексії передовсім поставала «вельгаузенівська школа», яка «затуляє міфічним туманом майже увесь історичний зміст П'ятикнижжя» (Царевский, 1883а, с. 110). Не оминув увагою київський дослідник також і натуралізм прихильників релігійного еволюціонізму – такого «натуралістично-історичного погляду, який визнає всю первісну історію ізраїльського народу міфічною», «конгломератом астрологічних та натуральних міфів» та спирається на якомога частіші згадування асиро-вавилонських, єгипетських, індоіранських, малоазійських, грецьких паралелей з біблійними сюжетами (Царевский, 1884а, с. 110, 112–117).

Аргументами на користь апології надприродного у Старому Завіті, висунутими А. Царевським та згодом його колегами, зокрема Володимиром Рыбинським, слугували, наприклад, пояснення фактів згаданих паралелей та проникнення до Біблії певного «формального міфологічного елементу» саме культурним контактом із позабіблійними стародавніми літературами (Рыбинский, 1899, с. 125; Рыбинский, 1900, с. 298–299; Рыбинский, 1905а, с. 124–125, 128–129). А критика, що «принижує Біблію до одного рівня з міфічними сказаннями давніх народів» (Рыбинский, 1898, с. 430), спростовувалася утвердженням унікального, порівняно з сусідами, «прямого теїзму» давніх євреїв (Царевский, 1885а, с. 585, 587–588; Рыбинский, 1898, с. 439, 440–443; Рыбинский, 1899, с. 128). Важливими тут стали усвідомлення і розвиток київськими дослідниками висунутої саме на Заході апологетичної ідеї, що першорядною є не подібність, а відмінність біблійної оповіді від, скажімо, давньовавилонської: монотейстичний креаціонізм Біблії суттєво протиставлявся міфологіям Давнього Сходу (Рыбинский, 1905а, с. 127).

Рационалістична критика надприродного у старозавітному наративі також здійснювалася на Заході в царині досліджень біблійного профетизму – не лише у пророчих книгах, а й у апокаліптичних сюжетах П'ятикнижжя, або Псалмів (Царевский, 1882а, с. 344–345, 347; Царевский, 1883а, с. 112–113; Рыбинский, 1900, с. 297–298). Окрім пошуків спорідненості давньоізраїльського

профетизму та екстатичних практик сусідніх язичницьких народів (Царевский, 1884а, с. 110), серед західних критиків-раціоналістів поширилося прагнення розглядати старозавітних пророків як давніх соціально-політичних «активістів», рушіїв революційних зрушень у народному іудейському середовищі (Рыбинский, 1899, с. 132–135). Заперечення містичного смислу таких текстів, як, наприклад, книга пророка Ісаї, супроводжувалося «актуальними» соціально-політичними або релігійно-етичними тлумаченнями. Подібні спроби негативно оцінювалися київськими дослідниками як «гіпотизерство» та «оригінальність, яка затемнює», хоча й визнавалося, що вони відбивали «загальний стан західної екзегези останнього часу» (Рыбинский, 1900, с. 296–297). Нарешті, й тут київські апологети виявили «психологічний» різновид натуралістичного заперечення надприродного, чудесного елементу в Біблії: екзотичні прояви старозавітного профетизму пояснювалися «комбінаціями природних психологічних станів» тих чи тих пророків (Рыбинский, 1905b, с. 417).

Старозавітний профетизм розглядався на Заході також і в ширшому герменевтичному полі, а саме у згаданому вже вище контексті єдності наративів Старого й Нового Завіту. Так, закордонні тлумачення книги Апокаліпсису Йоана Богослова ініціювали питання взаємовідношення старозавітної та новозавітної апокаліптики, часто з урахуванням т. зв. міжзавітної апокаліптичної літератури останніх століть перед Різдом Христовим. Тут важливими у богословському сенсі були ідеї розвитку Об'явлення, проблема відношення старозавітного пророцтва до новозавітного, проблема здійснення старозавітного пророцтва у Новому Завіті (Царевский, 1885а, с. 583, 590, 598–599). А це мало, на нашу думку, прямий стосунок до обговорення проблеми історичності надприродного, містичного, чудесного в Біблії. Есхатологія Апокаліпсису, розглянута в цілісному контексті біблійного профетизму, виводила як закордонних, так і вітчизняних дослідників на зіставлення містично-есхатологічного та церковно-історичного розуміння цієї книги (Царевский, 1885b, с. 503–504). Приклад дослідження старозавітних пророчих книг та Апокаліпсису саме в контексті єдності й спадкоємності старозавітного та новозавітного профетизму, як вважаємо, яскраво виявляв цю чутливу для богословської свідомості проблему.

**Апологія біблійного «надприродного
елементу» у світоглядному
й герменевтичному аспектах:
візія професора Стефана Сольського**

Як бачимо, низка київських академістів-біблієзнавців у критико-бібліографічних публікаціях 1860-х – початку 1900-х рр. здійснила критичну рефлексію та виявила власну апологетичну реакцію на актуальну серед тодішніх західних дослідників полеміку з проблеми надприродного та чудесного в Біблії. Втім, мусимо визнати, що то були радше епізодичні, до кінця не систематизовані спроби захисту історичності та достовірності надприродного й чудесного елементу в біблійній оповіді. Саме тому маємо окремо відзначити відповідні зусилля одного з видатних провідників біблієзнавчої науки в КДА другої половини ХІХ ст., професора Стефана Сольського.

Уже доводилося писати, що вагомим напрямом наукової творчості київського професора-академіста було біблійне богослов'я та побудована на ньому апологетика (Головащенко, 2012, с. 187, 189, 209). Раціональна апологетика надприродного в Біблії була явлена, передусім, у його докторській дисертації «Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении» – праці, друкованій у «Трудах Киевской духовной академии» протягом 1876–1877 рр. і потім окремим накладом (Сольский, 1877а) та захищеної у тому ж 1877 р. (Сольский, 1877б). Також є очевидним, що час створення й захисту цієї праці цілком відповідає тому періоду, коли в колі православних дослідників КДА стала актуальною проаналізована вище апологетична реакція на впливи західної полеміки з питань надприродного, чуда, міфологічного та історичного в Біблії та на спроби натуралістичних, соціологічних, етичних тощо нівеляцій її містичного значення як Святого Письма, даного в Об'явленні.

Цю дисертацію варто, на нашу думку, розглядати як фундаментальний, стрижневий для другої половини ХІХ ст. досвід саме систематичної апології історичності та достовірності надприродного й чудесного, даного в біблійному наративі. Цією працею С. Сольський заявив власну відданість супранатуралістичному підходу в розумінні Писання, апологетичному обґрунтуванню автентичності й історичній достовірності чудесного елементу, описаного у Святому Письмі. За відгуком його учня

й колеги Димитрія Богдашевського (згодом єп. Василя), цей твір «ясно свідчить про богословськи-філософське спрямування мислення автора, про силу й самостійність його суджень і величезну начитаність» (Богдашевский, 1900, с. 670). Інформативним джерелом – вичерпним та виразним – про ідейний та методологічний зміст цієї доволі об'ємної праці слугує, на нашу думку, реферативний виклад основних її положень, запропонований її автором під час докторського захисту (Сольский, 1877с; Сольский, 1877d). На нього і спиратимемося далі, визначивши основні моменти, актуальні для розкриття теми цієї статті.

Очевидно, під впливом знайомства принаймні з початковим етапом тогочасної західної полеміки, С. Сольський прагне систематизувати позиції тогочасної раціоналістичної біблійної критики з цього предмета. При цьому він відразу точно відзначає наявний тут зв'язок світоглядно-віроповчального та біблійно-герменевтичного аспектів: «Сучасна опозиційна критика вигнання надприродності з подій євангельської та апостольської історії поспішила закріпити запереченням автентичності цих оповідей» (Сольский, 1877с, с. 195). Основними засобами раціоналістичного «вигнання надприродності», які визначив київський православний академіст, стали психологізація, моралізація та міфологізація: пошук «нових психічних прийомів» пояснення, зведення змісту новозавітного вчення «до величі одного лише морального ідеалу», а також «зарахування до царини міфів і саг усіх тих євангельських оповідей і сказань з книги Діянь, де представлена участь могутньої божественної сили» (Сольский, 1877с, с. 195). Як бачимо, оцінки київського професора є конґеніальними з висновками його колег, аналізованими вище.

Цікавість викликає реконструкція С. Сольським «сцієнтистської» позиції тогочасної західної теологічної апологетики в її двобій з раціоналістичною біблійною критикою. «Якщо критиці священної історії, – пише київський дослідник, висвітлюючи логіку одного з зарубіжних богословів-ортодоксів, – вдається задовільним чином вияснити з іманентних законів земного світу усе те, що досі ми визнаємо виявом вищого надприродного світу, – то віруюче богослов'я опиниться у скруті... залишиться без наукового доказу й буде відокремлене від світла розуміння... І навпаки, якщо віруючому богослов'ю хоча б в одному пункті земного

буття вдасться безперечно довести сліди надприродного світу, то разом з цим буде доведено, що віра також є справою науковою, і наукова війна за біблійний світогляд може бути веденою успішно» (Сольський, 1877с, с. 197). Тут київський академіст фіксує явлену в європейських дослідженнях другої половини XIX ст. культурну й інтелектуальну колізію: сцієнтизацію західного мислення, коли «образ науки» поставав моделлю для інших інтелектуальних практик, у т. ч. богословської.

Водночас Сольський наголошує, що чудесність, описана євангельськими чи апостольськими оповідями, «не може бути зведена на рівень якогось незрозумілого психічного феномену» (Сольський, 1877с, с. 198). Натомість він пропонує апологетично чинний метод виявлення й обґрунтування достовірності надприродного та чудесного в історичному процесі. І сам біблійний наратив, безперечно, тут йому прислужився. Яким же чином? За всіма ознаками, можемо твердити, що київський дослідник спирається на біблійний за походженням *modus operandi* – звернення до живого свідчення (із залученням свідків першого або другого порядку) як головного критерію доведення фактичності певних подій. Це стосується і встановлення реальної «подієвості» надприродного: «Поступово сходячи від членів християнських громад до їх фундаторів і від останніх до основоположника християнства, ми бачимо, що чудо, у вигляді надприродної події, нерозривно пов'язане з ново-завітним Об'явленням у всі найважливіші моменти його розкриття» (Сольський, 1877с, с. 198; Сольський, 1877d, с. 202).

Саме християнські життєві практики, як індивідуальні, так і колективні, проявлені в «житті перших християнських громад і потім, більшою мірою, у житті й діяльності просвітителів та фундаторів цих громад, а ще сильніше й потужніше під час виховання й підготування самих цих просвітителів та фундаторів», стають головним історичним доказом «чуда у вигляді надприродної події», центром якої є «життя й справи Ісуса Христа, самого Засновника християнства» (Сольський, 1877d, с. 202–203). Визнання надприродності, чудесності вчення та справ Ісуса Христа є основою сповідання його як «Месії та істинного Сина Божого», «образу Бога невидимого». Але при цьому чудо, надприродне стає головним аргументом на користь «богооб'явленого характеру християнського вчення», життєво значущого «у справі виховання

віри у перших послідовників християнства» (Сольський, 1877d, с. 203–204). Тож знову ключовим для С. Сольського стає зв'язок віроповчального, догматичного та герменевтичного аспектів проблеми історичності надприродного в Біблії: визнання реальності чуда є підтвердженням достовірності самого Святого Письма як унікального джерела віри й практики життя.

Висновки

Рационалістична біблійна критика на Заході запропонувала дискурс, у якому критика ідеї надприродного поставала насамперед як проблема співвідношення історичного та міфологічного елементу в біблійній оповіді. А в системі смислів, котрі обстоювала апологетична бібліологія, воно ж означало проблему визнання історичної реальності та прийняття до пізнавальних і життєвих практик надприродного, чудесного елементу в Біблії.

Проблема співвідношення історичного та міфологічного в біблійній оповіді як проблема історичної реальності надприродного виявилася однією з ключових для релігійної свідомості та богослов'я. Позитивне вирішення цієї проблеми ставало наріжним каменем біблійної апологетики незалежно від її конфесійного спрямування, а саме: підґрунтям утвердження й захисту достовірності цілого тексту Святого Письма. Вважаємо, що саме це питання – як з боку віроповчального й догматичного, так і з боку герменевтичного – було і досі є одним із найдражливіших для релігійної свідомості загалом та богословської рефлексії зокрема.

Боротьба з десакралізацією біблійної оповіді та, відповідно, з нівеляцією її автентичності й достовірності визначила стрижень як західної, так і вітчизняної біблійної апологетики. У нас ця полемічна тенденція була започаткована з другої половини XIX ст. контактом київських православних біблієзнавців із західним досвідом опрацювання проблеми надприродного й чудесного в біблійному наративі. Київські біблієзнавці-академісти у своїх бібліографічних публікаціях та авторських розвідках (серед останніх особливо виокремлюємо докторську дисертацію проф. С. Сольського 1877 р.) заперечували як тенденційні спроби критиків-раціоналістів представити біблійну оповідь як зібрання «міфів», «алегорій», «типів», «символів», а також натуралістичні пояснення, зокрема психологічні – коли надприродні події, явлення чудесного

в Біблії пояснювалися «комбінаціями природних психологічних станів», особливостями психіки персонажів або «суб'єктивізмом» біблійних письменників.

Своїми апологетичними зусиллями київські православні дослідники підтвердили сутнісний зв'язок віроповчального, догматичного та герменевтичного аспектів проблеми історичності надприродного в Біблії: визнання реальності чуда є підтвердженням достовірності самого Святого Письма, означає його істинність та надійність як образу священної історії, джерела віри та практик життя. Обґрунтування автентичності біблійної оповіді як історичного джерела є підставою для довіри до істинності й автентичності подій та свідчень, які стали

фактологічною основою християнської церковної історії, фундаментом для християнського повчання у вірі.

Окрім важливих зауважень та висновків, що містилися в критико-бібліографічних публікаціях низки авторів-академістів, своїм помітним результатом означена полеміка мала появу систематичної й фундаментальної праці проф. С. Сольського. Проте на початку ХХ ст. обговорення питань про надприродне й чудесне в Біблії, про її автентичність та історичну достовірність мало гідне продовження в творах ще одного видатного представника КДА – проф. Д. Богдашевського. Висвітленню його своєрідної апологетичної позиції, висловленої в контексті вже усталеної в Києві традиції, присвяtimo наступну розвідку.

Список посилань

- Богдашевский, Д. И. (1900). Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной академии С. М. Сольского. *Труды Киевской духовной академии*, 12, 660–685.
- Головащенко, С. І. (2008). Філософські та богословські засади західноєвропейської біблеїстики: досвід критики та рецепції в КДА (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). В М. Ткачук, І. Бондаревська, В. Козловський (Ред.), *Могилянські історико-філософські студії* (с. 188–213). Київ: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія».
- Головащенко, С. І. (2012). *Дослідження та викладання Біблії в Київській духовній академії ХІХ – початку ХХ ст.: Монографія*. Київ: Вид. відділ УПЦ.
- Головащенко, С. І. (2018а). Критико-бібліографічні практики інтеграції біблійних студій в КДА до європейського богословсько-дослідницького контексту (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 1, 69–90.
- Головащенко, С. І. (2018b). Критичні огляди та рецензії професорів Київської духовної академії на закордонну біблієзнавчу літературу: тематика і зміст (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 2, 65–78.
- Орда, Х. М. (1864а). Обзорение иностранной духовной литературы: Учение о человеке на основании божественного Откровения. Соч. генерала фон Рудлофа. *Труды Киевской духовной академии*, 10, 229–236.
- Орда, Х. М. (1864b). Обзорение иностранной духовной литературы: Характеристический образ Иисуса. Библейский опыт. Соч. Даниеля Шенкеля. Висбаден, 1864. *Труды Киевской духовной академии*, 10, 237–244.
- Орда, Х. М. (1864c). Обзорение иностранной духовной литературы: Жизнь Иисуса для немецкого народа, обработанная Штраусом. Лейпциг, 1864. *Труды Киевской духовной академии*, 10, 244–252.
- Орда, Х. М. (1864d). Обзорение иностранной духовной литературы: Элементарная и критическая история Иисуса, соч. Пейра. Париж, 1864. *Труды Киевской духовной академии*, 10, 252–260.
- Рыбинский, В. П. (1898). Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за истекший 1897 год. *Труды Киевской духовной академии*, 3, 429–456.
- Рыбинский, В. П. (1899). Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за истекший 1898 год. *Труды Киевской духовной академии*, 5, 122–144.
- Рыбинский, В. П. (1900). Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за 1899 год. *Труды Киевской духовной академии*, 6, 286–310.
- Рыбинский, В. П. (1905а). Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за 1904 год. *Труды Киевской духовной академии*, 5, 124–146.
- Рыбинский, В. П. (1905b). Заметки о литературе по Св. Писанию Ветхого Завета за 1904 год [окончание]. *Труды Киевской духовной академии*, 11, 413–435.
- Сольский, С. М. (1877а). *Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и Посланий апостола Павла сравнительно с другими новозаветными книгами*. Киев: Тип. В. Давиденко.
- Сольский, С. М. (1877b). Докторский диспут экстраординарного профессора Киевской Академии С. М. Сольского (11 октября 1877 г.). *Труды Киевской духовной академии*, 10, 192–204.
- Сольский, С. М. (1877c). Речь, сказанная пред публичной защитой диссертации «Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и Посланий апостола Павла». *Труды Киевской духовной академии*, 10, 195–202.
- Сольский, С. М. (1877d). Тезисы к сочинению «Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и Посланий апостола Павла». *Труды Киевской духовной академии*, 10, 202–204.
- Царевский, А. С. (1882а). Библейская литература истекшего 1881 года на Западе. Ветхий Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 4, 341–354.
- Царевский, А. С. (1882b). Библейская литература истекшего 1881 года на Западе. Новый Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 10, 206–220.
- Царевский, А. С. (1883а). Библейская литература истекшего 1882 года на Западе. Ветхий Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 9, 110–122.
- Царевский, А. С. (1883b). Библейская литература истекшего 1882 года на Западе. Новый Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 12, 685–700.

- Царевский, А. С. (1884a). Библиейская литература истекшего 1883 года на Западе. Ветхий Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 5, 103–123.
- Царевский, А. С. (1884b). Библиейская литература истекшего 1883 года на Западе. Новый Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 12, 559–586.
- Царевский, А. С. (1885a). Библиейская литература истекшего 1884 года на Западе. Ветхий Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 4, 566–602.
- Царевский, А. С. (1885b). Библиейская литература истекшего 1884 года на Западе. Новый Завет. *Труды Киевской духовной академии*, 11, 470–504.

References

- Bogdashevskii, D. I. (1900). Ucheno-literaturnaia deiatel'nost' poikoynogo professora Kievskoi dukhovnoi akademii S. M. Sol'skogo [Scientific and Literary Activity of Died Kyiv Theological Academy Professor S. M. Solskii]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 12, 660–685 [in Russian].
- Holovashchenko, S. I. (2008). Filosofs'ki ta bohoslovski zasady zakhidnoevropeiskoi bibleistyky: dosvid krytyky ta retseptsiy v KDA (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The Philosophical and Theological Foundations of Western Biblicistic Tradition: the Experience of Criticism and Reception in Kyiv Theological Academy (Second Half of XIX – Early XX centuries)]. In M. Tkachuk, I. Bondarevska, & V. Kozlovskiy (Eds.), *Mohylianski istoriko-filosofski studii [Kyiv Mohyla Academy Historical and Philosophical Studies]* (pp. 188–213). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Holovashchenko, S. I. (2012). *Doslidzhennia ta vykladannia Biblii v Kyivskii dukhovni akademii XIX – pochatku XX st.: Monohrafiia [Study and Teaching of the Bible in Kyiv Theological Academy in XIX – early XX centuries: Monograph]*. Kyiv: Vydavnychiy viddil Ukrainkoi pravoslavnoi tserkvy [in Ukrainian].
- Holovashchenko, S. I. (2018a). Krytyko-bibliografichni praktyky integratsii bibliinykh studiy u KDA do yevropeiskoho bohoslavo-doslidnytskoho kontekstu (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Critical Bibliography Practices: Integrating the KTA Biblical Studies in the European Theological Research Context (the Second Half of the 19th – Early 20th ct.)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 1, 69–90 [in Ukrainian].
- Holovashchenko, S. I. (2018b). Krytychni ohliady ta retsenzii profesoriv Kyivskoi dukhovnoi akademii na zakordonnu biblioznavchu literaturu: tematyka i zmist (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Critical Reviews of Kyiv Theological Academy's Professors on Foreign Bibliological Literature: Topics and Content (the Second Half of the 19th – Early 20th ct.)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 2, 65–78 [in Ukrainian].
- Orda, Kh. M. (1864a). Obozrenie inostrannoi dukhovnoi literatury: Uchenie o cheloveke na osnovanii bozhestvennogo Otkroveniia. Soch. generala fon Rudlofa [Review of Foreign Theological Literature: The Doctrine of Human Being on the Basis of Divine Revelation. By Gen. von Rudloff]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 10, 229–236 [in Russian].
- Orda, Kh. M. (1864b). Obozrenie inostrannoi dukhovnoi literatury: Kharakteristicheskii obraz Iisusa. Bibleiskii opyt. Soch. Danielia Shenkelia. Wisbaden, 1864 [Review of Foreign Theological Literature: The Characteristic Image of Jesus. Biblical Experience by Daniel Schenkel. Wisbaden, 1864]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 10, 237–244 [in Russian].
- Orda, Kh. M. (1864c). Obozrenie inostrannoi dukhovnoi literatury: Zhizn Iisusa dlia nemetskogo naroda, obrabotannaia Shtrausom. Leipzig, 1864 [Review of Foreign Theological Literature: The Life of Christ for German People, handled by Strauss]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 10, 244–252 [in Russian].
- Orda, Kh. M. (1864d). Obozrenie inostrannoi dukhovnoi literatury: Elementarnaia i kriticheskaia istoriia Iisusa, soch. Peira. Paris, 1864 [Elementary and Critical History of Jesus. By Peira. Paris, 1864]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 10, 252–260 [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1898). Zametki o literature po Sv. Pisaniiu Vetkhogo Zaveta za istekshii 1897 god [The Notes on Literature on the Holy Scripture of Old Testament for the Past 1897]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 3, 429–456 [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1899). Zametki o literature po Sv. Pisaniiu Vetkhogo Zaveta za istekshii 1898 god. [Notes on Literature on the Holy Scriptures of the Old Testament During the Past 1898]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 5, 122–144 [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1900). Zametki o literature po Sv. Pisaniiu Vetkhogo Zaveta za istekshii 1899 god [The Notes on Literature on the Holy Scripture of Old Testament for the Past 1897]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 6, 286–310 [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1905a). Zametki o literature po Sv. Pisaniiu Vetkhogo Zaveta za 1904 god [The Notes on Literature on the Holy Scripture of Old Testament for the Past 1904]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 5, 124–146 [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1905b). Zametki o literature po Sv. Pisaniiu Vetkhogo Zaveta za 1904 god (Okonchanie) [The Notes on Literature on the Holy Scripture of Old Testament for the Past 1904 (Ending)]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 11, 413–435 [in Russian].
- Sol'skii, S. M. (1877a). *Sverkh estestvennyi element v novozavetnom Otkrovenii po svidetel'stvam Evangelii i Poslanii apostola Pavla sravnitel'no s drugimi novozavetnymi knigami [Supernatural Element in the New Testament Revelation According to the Testimony of the Gospels and Epistles of the Apostle Paul Compared with other New Testament Books]*. Kyiv: Tip. V. Davidenko [in Russian].
- Sol'skii, S. M. (1877b). Doktorskii disput ekstraordinarnogo professora Kievskoi Akademii S. M. Sol'skogo (11 oktiabria 1877 goda) [Doctoral Dispute of Extraordinary Professor of the Kyiv Academy S. M. Solskiy (October 11, 1877)]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 10, 192–204 [in Russian].
- Sol'skii, S. M. (1877c). Rech, skazannaia perez publichnoi zashchitoi dissertatsii “Sverkh”estestvennyi element v novozavetnom Otkrovenii po svidetel'stvam Evangelii i Poslanii apostola Pavla” [Speech delivered before the Defense of the Thesis “The Supernatural Element in the New Testament Revelation According to the Testimony of the Gospels and Epistles of the Apostle Paul”]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 10, 195–202 [in Russian].
- Sol'skii, S. M. (1877d). Tezisy k sochineniiu “Sverkh”estestvennyi element v novozavetnom Otkrovenii po svidetel'stvam Evangelii i Poslanii apostola Pavla” [Theses to work “The Supernatural Element in the New Testament Revelation, according to the Testimony of the Gospels and Epistles of the Apostle Paul”]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 10, 202–204 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1882a). Bibleiskaia literatura istekshego 1881 goda na Zapade. Vetkhii Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1881 in the West. Old Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 4, 341–354 [in Russian].

- Tsarevskii, A. S. (1882b). Bibleiskaia literatura istekshogo 1881 goda na Zapade. Novyi Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1881 in the West. New Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 10, 206–220 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1883a). Bibleiskaia literatura istekshogo 1882 goda na Zapade. Vekhii Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1882 in the West. Old Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 9, 110–122 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1883b). Bibleiskaia literatura istekshogo 1882 goda na Zapade. Novyi Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1882 in the West. New Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 12, 685–700 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1884a). Bibleiskaia literatura istekshogo 1883 goda na Zapade. Vekhii Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1883 in the West. Old Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 5, 103–123 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1884b). Bibleiskaia literatura istekshogo 1883 goda na Zapade. Novyi Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1883 in the West. New Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 12, 559–586 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1885a). Bibleiskaia literatura istekshogo 1884 goda na Zapade. Vekhii Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1884 in the West. Old Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 4, 566–602 [in Russian].
- Tsarevskii, A. S. (1885b). Bibleiskaia literatura istekshogo 1884 goda na Zapade. Novyi Zavet [Biblical Literature of the Last Year of 1884 in the West. New Testament]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*, 11, 470–504 [in Russian].

Serhii Holovashchenko

**SUPERNATURAL AND MIRACULOUS
IN THE BIBLICAL NARRATIVE:
THE CRITICAL EXPERIENCE OF THE
KIYV THEOLOGICAL ACADEMY PROFESSORS
(the second half of the 19th – early 20th ct.)**

In this article, the author carries on his research into works by professors of the Kyiv Theological Academy (KTA) in the second half of the nineteenth and early twentieth century. The author spotlights how the pan-European controversy over the recognition of supernatural and miraculous in the Bible was actualized in Kyiv Orthodox biblical studies. This problem is considered in its dogmatic-theological and hermeneutical aspects. It has been established that the European rationalist criticism of the supernatural was, first and foremost, a problem of correlation between the historical and mythological element in the biblical narrative. The comparison of historical and mythological elements in the Bible was the focal point of debates in the West for researchers of both the Old and the New Testaments. In turn, the supernatural apologetics based on the recognition of the historical reality of a miracle in the Bible. Such recognition became the cornerstone of biblical apologetics, regardless of confession. It was shown that Kyiv Biblical scholars in their research supported the common European and world trends of controversy over the supernatural problem in the Bible. The doctoral dissertation by Prof. Stefan Solskii (1877), on protecting the supernatural and miracle in the New Testament, became especially noticeable. The Kyiv Orthodox apologists denied the desacralization of the biblical narrative by criticizing both the mythological and naturalistic interpretations of the Scriptures. They confirmed the essential connection of the religious, dogmatic, and hermeneutical aspects of the problem of the supernatural in the Bible. So, the recognition of the reality of a miracle is a confirmation of the authenticity of the Holy Scripture itself, its truth and reliability as an image of Sacred History, a source of faith and Christian style of life.

Keywords: Bible, Bible studies, Science, Theology, Supernatural in the Bible, Miracle in the Bible, European Context, Kyiv Theological Academy.

Матеріал надійшов 13.02.2019